

MİTOLOJİK KUŞLARIN GÖRSEL ANLAMDA GÜNÜMÜZE YANSIMALARI*

Nevin AKBULUT**

Öz: En eski uygarlıklardan itibaren bütün insanlar, yaşadıkları evrenin başlangıcını ve dünya dışında yaşanabilecek yerlerin olup olmadığı ile ilgili gizemi hep merak etmişlerdir. Bu merak duygusundan doğan düşünce ve yorumlar, mitolojinin temelini atmıştır. Mitoloji, geçmişin izlerinin günümüze yansması olduğu için milletlerin milli ve kültürel hayatlarının ilk başvuru kaynağı olarak kabul görmektedir. Mitolojide merak edilen kavramlar arasında en dikkati çeken “gök” kavramı ve ona ait unsurlar olmuştur. Evreni kaplaması, sonsuz ve ulaşılmaz oluşu; Tanrı, güneş, ay ve yıldız gibi birçok hayranlık uyandıran varlığa barınak olması sebebiyle insanın var oluşundan itibaren gökyüzü mitoloji içerisinde ayrı öneme sahiptir.

İnsanın hayatını yöneten, kişisel bir Tanrı olarak görülen gökyüzünde uçabilen varlıklar da tüm toplumlar tarafından kutsal kabul edilmiş, hemen hemen birçok kültürel öge içerisinde varlığını göstermiştir. “Uçmak” eylemi insanoğlunun yapamadığı bununla birlikte hayranlık duyduğu bir eylem olduğundan bu eylemi yapabilen tüm varlıklar da Tanrı ile yakın görülmüş ve kutsanmıştır. Uçmak eylemi denilince akla gelen ilk unsur, kuşlar olmuştur. Kuşlar, gökyüzünün hâkimi görülmesinin yanı sıra, birçok kültür içerisinde bazen olağanüstü vasıflar yüklenerek bazen de hükümdarlık alameti, güzellik, devlet, güç, baht sembolü olarak geçmişten günümüze etkisini sürdüren canlılar şeklinde yerini almıştır.

Bu yazıda mitoloji içerisinde gökyüzünün taşıdığı değer ele alınarak göğe ait mitolojik uçabilen varlıklar olarak kuşlardan birkaçının (anka, hüma, kartal, turna, doğan, sungur, tulpar) Türk kültüründe ve mitolojisinde yeri incelendikten sonra bu varlıkların günümüze yansımaları ve simgesel anlamda etkilerinin sürdürüldüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Mitolojik unsurların her ne kadar geçmiş ile bağdaştırılsa da görsel ve simgesel anlamda etkisini halen devam ettirdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: mitoloji, gökyüzü, uçmak, kutsal, kuş, teknoloji.

REFLECTIONS OF MYTHOLOGICAL BIRDS IN VISUAL SENSE TO THE PRESENT

Abstract: Since the earliest civilizations, all people have always wondered about the beginning of the universe they live in and the mystery about whether there are places to live outside of the world. Thoughts and interpretations arising from this sense of curiosity laid the foundations of mythology. Since mythology is the reflection of the traces of the past to the present, it is accepted as the first reference source of the national and cultural lives of the nations. The most striking concept among the concepts wondered in mythology was the concept of "sky"

ORCID ID : 0000-0002-7175-2635

DOI : 10.31126/akrajournal.907997

Geliş tarihi : 01 Nisan 2021 / Kabul tarihi: 14 Temmuz 2021

*Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ve Dr. Öğr. Üyesi Bilrol AZAR danışmanlığında hazırlanan “Göğe Ait Mitolojik Uçan Varlıklar” isimli doktora tezinin bir bölümü niteliğindedir.

**Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi.

and its elements. Covering the universe, being infinite and inaccessible; The sky has a special importance in mythology since the existence of human beings, as it is a shelter for many amazing beings such as God, sun, moon and star.

The beings that can fly in the sky, which are seen as a personal God who directs the life of man, have also been accepted as sacred by all societies and have shown their existence in almost many cultural elements. Since the act of “flying” is an act that human beings cannot do but admires, all beings who can do this act are seen close to God and blessed. When it comes to the act of flying, the first thing that comes to mind is birds. In addition to being seen as the ruler of the sky, birds have taken their place in many cultures, sometimes with extraordinary qualities, and sometimes as a symbol of sovereignty, beauty, state, power, and luck, as living things that continue their influence from the past to the present.

In this article, by considering the value of the sky in mythology, after examining the place of a few of the birds (phoenix, hüma, eagle, crane, falcon, sungur, tulpar) as mythological flying creatures belonging to the sky in Turkish culture and mythology, it has been tried to determine that these beings' reflections and symbolic effects continue to the present day. It has been revealed that although mythological elements are associated with the past, they still maintain their visual and symbolic effect.

Key Words: mythology, sky, fly, sacred, bird, technology.

Giriş

İnsanoğlu var olduğundan bu yana sürekli merak duygusu içerisinde olmuştur. Birçok olayın neden-sonuç ilişkisini merak etmiş kendi düşünce ve inanç sistemi içerisinde açıklamaya çalışmıştır. Mitolojik unsurların temelinde korku, saygı ve merak vardır. Özellikle tabiat karşısında aciz kalan, tabiat olaylarını açıklamakta zorluk çeken insan, kendi hayal dünyasında bu olaylarla ilgili hikâyeler üretmiş ve kendi düşünce sistemine göre çözüm üretmeye çalışmıştır. Buna bağlı olarak bazen birtakım güçlere sığınma ihtiyacı hissetmiştir. Zaman zaman bu güçlere kutsiyet atfetmiş ve onlara çeşitli fonksiyonlar yüklemiştir, böylece o milletin mitolojisinin temelleri atılmıştır. Oldukça eskiye dayanan, imparatorluklar kurup dünyanın dört bir yanında hüküm süren Türk topluluklarının mitolojik açıdan ele alındığında zengin bir anlatı hazinesine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte birçok kültürden etkilenen Türkler, birçok kültürü de etkileyecek çeşitlilikte mitolojik bir altyapı oluşturmuşlardır.

Mitolojide üç önemli katman vardır: gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Bunların arasında kutsal olduğu kabul edilen gökyüzü, birçok milletin mitolojisinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de farklı sembolik anlamlarla dikkat çekmektedir. Sonsuz ve ulaşılmaz oluşu, sınırları ve gücü insanın aklıyla algılayamayacak kadar yüksek görülmesi, göğü bir kat daha gizemli kılmıştır. Göğe bakmak, aydınlanmak anlamına gelmektedir, sonsuzdur ve en yüksekte olandır. Birçok inanış içerisinde de tanrısal özelliklere sahip olduğu görülmektedir hatta Gök Tanrı inancında ölen kişinin ruhunun kuş olup gökyüzüne yükseldiği anlayışı bulunmaktadır. İnsanın ulaşamadığı gökyüzü; mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi insanda hayranlık bırakacak özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Böylesi

yerler birçok inanışta yaratıcıların olduğu, oturduğu yer olarak düşünülmüştür. Yaratıcı isterse insanlar bu bölgelere ulaşabilir, bu kutsal bölgelere ulaşan insan veya varlık da Tanrı gibi kutsal kabul edilmiştir. Kutsal kabul edilen bu varlıklar arasında en dikkati çeken “uçmak” kabiliyetine sahip olan kuşlardır. Kuş, Türklerde Gök Tanrı'nın korumasında olan varlıklardır; insan için faydalı ve insana iyiliği dokunan hayvanlar arasındadır. Birçok mitolojik hayvanda olduğu gibi kuşlar da, destansı çağların insan hafızasındaki yansımaları, bilinçaltının yüzeye çıkmış şekli olarak kabul edilmektedir. Farklı isimlerde ve farklı şekillerde tasvir edilseler de kuşlar, mitolojide olağanüstü özellikleriyle yerini alırken edebî anlatılarda, devlet armalarında, sanatsal ve mimari yapı-larda simgesel anlamda bir figür olarak görülmektedir. Mitolojide önemli bir yer tutan gökyüzünü ve bu kutsal mekâna ait olan kuşlardan bazılarını şu baş-lıklar altında değerlendirmeye çalışacağız:

Gök; yıldızlarla birlikte arşı, bütün canlıların yaşam enerji kaynağı olan Gü-neş ile Ay'ı da içine alan tahmin edilemeyecek kadar geniş bir kavramdır. En eski Türk devletleri arasında yer alan Göktürk Devleti döneminde de gök, böy-lesine geniş bir anlamı kapsamaktadır. Daha sonraki dönemlerde “gökler” de-yimi görülmeye başlanmıştır. Bu tabir, İslam inancındaki “semavat” deyimini hatırlatmaktadır. İlerleyen dönemlerde ise kuşların uçtuğu, canlıların yaşa-dığı havaya “kök kalığı” denmeye başlanmıştır. “Gök” dikkat çeken bir kavram olarak günümüze ulaşan birçok metinde de görülmektedir. Oğuz Kağan destanında da Gök Han; yer ile gök arasında bağlantı kurması bakımından önemli olan ağaç kovuğunda gelen hatundan doğmuştur. Gün Han, Yıldız Han ve Ay Han ise gökten inen hatundan doğmuştur. Gökyüzünü yerin bir devamı olarak düşünmek, yer ve gök kavramlarını birbirini tamamlayan unsurlar olarak bir arada kullanmak Türk milletlerinde oldukça eskiye dayanmaktadır (Ögel, 1995: 146). Gök, hem Oğuz Kağan'ın oğullarından birine isim olması hem de eşinin gökten gelmesi yönüyle olağanüstü özellik taşıması bakımından dikkat çekmektedir. Oğuz Kağan'ın diğer çocuklarına verdiği Gün, Yıldız ve Ay isimleri de gökte bulunan diğer varlıklar olması sebebiyle önem taşımaktadır.

Gökyüzü olgusu Türk mitolojisinde ve tarihinde çoğunlukla yeryüzü ile bir-likte anılmıştır. Birçok kaynakta gök-yer birbirini tamamlayan unsurlar olarak görülmektedir. Tarihte Türk adının ilk kez geçtiği Göktürk Devleti'nden bize miras kalıp günümüze ulaşan ve en eski yazılı kaynaklarımız olarak görülen Göktürk Yazıtlarında da üstte mavi göğün, altta yağız yerin yaratıldığı ifade edilmektedir; yani yer ile gök birlikte yaratılmıştır. Ayrıca yazıtlarda üstte gök çökmediği ve altta yer delinmediği sürece Türk milletinin ilini, töresini kimse-nin bozamayacağı belirtilerek yer ve gök kavramları bir kez daha bir arada anılmaktadır. Göğün üstten çökmesi ve yerin delinmesi yani varılması aslında

kıyametin belirtileridir. Kıyametin kopup dünyanın sonunun gelmediği sürece Türk adının ve töresinin yaşayacağı hatırlatılmaktadır.

Yüce ve kutsal varlıkların, tanrıların yaşadığı yer olması yönüyle gök, kutsal bir mekân olarak bilinmektedir. Farklı milletlerin mitolojisinde görüldüğü üzere büyük gücün gökte bulunması ve bütün gücü elinde bulundurması göğün önemli bir kavram olduğunun göstergesidir. Birçok anlayışa göre kâinatta ilk yaratılan unsur, göktür; hiçbir şey yokken sadece gökyüzü vardır; Tanrı önce gökyüzünü daha sonra yeryüzünü yaratmıştır ve orada oturmaktadır. Dolayısıyla orda olan her şey de Tanrı gibi ulaşılmazdır ve kutsaldır.

Türklerde gökyüzünün kutsal olması yönündeki inançlar, daha önce eski Türk dininde görülürken daha sonra İslamiyet döneminde görülmeye devam etmektedir. Buna bağlı olarak da mitolojik anlayıştan günümüze uzanan dönemde gökyüzü kutsallığını ve önemini devam ettirmiştir, gökyüzü her zaman insanoğlunun ihtişamına kapıldığı bir yer olarak kabul görmektedir. Çağımız modern teknoloji sistemiyle yapıлып uzaya gönderilen uyduya (Görsel:1) da gök kavramının sonsuzluğundan ve gücünden esinlenerek tarihte Türk adını taşıyan ilk devletin de ismi olarak “Göktürk” adı verilmiştir. Bununla birlikte Görsel 2’de görülen ve savunma sanayisinde üretilen füze “Göktuğ”; Görsel 3’te yer verilen helikopter de “Gökbey” olarak adlandırılmıştır. Göklerin hâkimi olma anlayışı göz önünde bulundurularak oldukça güçlü isimlerle anılan bu araçlar, Türk milletinin şanlı geçmişini bugüne taşıma vesilesi de olmaktadır. Günümüzde bu isimler taşıdığı bu manevi değerler bakımından birçok erkek çocuğa da isim olarak verilmektedir.

Görsel 1: Göktürk-1 ve Göktürk-4 Uydusu (<https://www.ssb.gov.tr>)

Gök, eski Türk inanışlarından itibaren yüce bir unsur olarak günümüze ulaşmıştır. Göğün yüceliği içinde Tanrı’nın yüceliği de söz konusu olmaktadır, her şeyin yaratıcısı Gök Tanrı olarak görülmektedir. Türk mitolojisinde destanlar döneminde yerini alan birçok yaratılış destanı ve inanışa göre Tanrı önce gökyüzünü, sonra da yeryüzünü yaratmıştır. Manas Han, Manas Destanı’nda

Görsel 2: Göktuğ (<https://www.ssb.gov.tr>)

Görsel 3: Gökbey (<https://www.ssb.gov.tr>)

şöyle ant içmektedir: “Göğsü tüylü yağız yer beni vursun, dipsiz yüksek mavi gök, keskin ay beni parçalasın.” Tüylü yağız yer ve dipsiz yüksek gök ifadelerine ilk defa burada rastlanmaktadır. Türk milletinin yaratılışla ilgili olarak üzerinde en çok durduğu unsur; gök ve yer ikiliğidir. Gök ak renkle, yer kara renkle sembolize edilmektedir, kara ve yer kelimeleri de toprak parçası anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde gök eril, yer dişil ögeler olarak kabul edilmektedir. Altay Türkleri evreni üç bölgeye ayırır: gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Hayat ağacı bu üç bölgeyi birbirine bağlayan mitolojik bir unsur olma özelliği taşımaktadır. Gökyüzü, Tanrı Ülgen ile; yeryüzü, kişiöglü ve yeraltı ise Erlik Han ile bağdaştırılmaktadır. Yeraltı ruhları Körmös, gökyüzü ruhları Kuday ve yeryüzü Altay olarak isimlendirilmektedir. Uygur Türklerine göre yer ve gök kavramları *yaruk* ve *kararığ* olarak ifade edilmektedir. Yaruk, ışıklar; kararığ, karanlık anlamına gelmektedir. Bunların Çinliler arasında görülen Ying ve Yang ilkesine benzer şekilde, gök ve yer kavramlarının ikiliği ile bağlantılı eril ve dişil unsurlar olduğunu söylemek mümkündür (Bilgili, 2017: 11-12). Evrende birçok varlığın karşıtıyla birlikte yaratıldığı görülmektedir. Kadın-erkek, su-ateş, iyi-kötü birbirinin zıddı olup birbirini tamamlayan unsurlardır; gökyüzü ile yeryüzünün de bu anlamda tamamlayıcı unsurlar olduğu bilinmektedir. Ak ve kara renkleri ile sembolize edilmelerini de bu zıtlığa bağlamak mümkündür.

İslamiyet öncesi dönemde göğün kutsal kabul edildiği ve Tanrı'nın orda olduğu anlayışına yakın ifadeler Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir: “Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor. Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz? O zaman, uyarım nasılmış bileceksiniz!” (Mülk, 67: 16-17). Ayette geçen “gökteki” ifadesiyle belirtilen Allah'tır; isterse yeryüzünü çalkalayan da gökten taş yağdıran da odur.

İslam inancına göre göğün en yüksek noktası arştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın gökyüzünü yarattıktan sonra Arş'ta hüküm sürdüğü belirtilmektedir. “O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra arş üzerine istiva etti (hükümran oldu). Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, ona çıkanı bilir.” (Hadid, 57: 4). Miraç olayında da Peygamber Efendimiz arşa yükselmiş ve orada yüce Allah ile konuşmuştur. Belirtilen ayetlerden de anlaşılacağı üzere İslami anlayışın içerisinde gökyüzünün her zaman kutsal ve ön planda olduğu görülmektedir.

İslami dönemde anlatılan Dede Korkut hikâyelerinde de Tanrı'nın büyüklüğü “yücelerden yücesin/kimse bilmez nicesin” ifadesiyle belirtilmektedir ve hikâyelerde göğün kutsal olduğu anlayışı etkisini sürdürmektedir. “Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde Pay Püre Bey'in kendisine hizmet edecek, ona bakıp sevinip kıvanacağı oğlu yoktur ve bu duruma üzülmemektedir. Bu durumda “Kalın Oğuz bigleri yüz göge tuttular, el kaldurup dua eylediler, Allah Teala sana bir oğul virsün, dediler.” (Ergin, 2018: 117). Oğuz beylerinin dua ederken ellerini göge kaldırıp dua etmeleri, Gök Tanrı inancının izlerini taşımaktadır. Bir yandan Allah'a dua edilirken bir yandan da beklentinin gökyüzünden olması, iki inanın etkisini sürdürdüğünü göstermekte ve göğün kutsal olduğu anlayışı devam etmektedir.

2. Türk Mitolojisinde Kuşlar

Gerek Türk mitolojisinde gerekse diğer milletlerin mitolojilerinde gök, gökyüzü kavramları oldukça geniş yer tutar. Birçok mitolojik anlatıda, yer-gök ikilisinin yaratılışıyla ilgili anlatılara bakıldığında bu kavramın başlangıçtan beri var olduğunu söylemek mümkündür. Gökyüzü sonsuz ve ulaşılması güç oluşu bakımından her zaman insanlarda merak duygusu uyandırmış ve dolayısıyla birçok mitolojide kutsal kabul edilmiştir. Gökyüzü ile birlikte göge ait birçok uçan varlık da mitolojide önemli bir yere sahiptir. Göge ait uçan varlıkların başında ilk akla gelen mitolojik kuşlardır.

Türklerde kuş, Gök Tanrı'nın iradesindeki bir varlıktır ve onun emrindedir. Bu sebeple kuş insana uğur, iyilik getiren bir varlık olarak tasavvur edilmiş ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Rüyada görülen bir kuş güzel bir ha-

berin geleceğine yorumlanırken, başına kuş pisleyen biri de kendisine bir kıs-
met geleceğine inanır. Hatta “başına talih kuşu kondur” deyimi ile şanslı oldu-
ğumuzu ifade ettiğimiz kuşların kutsallığını ön plana çıkardığımız ifadeler de
vardır. Diğer yandan kuş Şamanizm’de ölen kişinin ruhu olarak düşünülme-
ktedir. Ölen kişilerin ruhu bedenden ayrıldığı ve bir kuş kılığına bürünerek göğe
uçtuğu düşünülmektedir. İslamiyet inancı içerisinde de melekler bir kuş gibi
kanatlı ve uçabilen varlıklar olarak betimlenmiştir. Çoğunlukla bir kuş gibi ka-
natlı olarak tasvir edilen, dört büyük melekten biri olan Azrail’e halk arasında
“ölüm meleği başta olmak üzere ecel, felek, can alıcı, alıcı kuş” gibi isimler
verilmektedir (Şimşek, 2019: 14). Azrail, fiziki görünüşü bakımından kuş ola-
rak ifade edilirken al kanatlı bir varlık olarak belirtilir. Bununla birlikte cinler
taifesinden olduğuna inanılan, yeni doğum yapmış anneye ve bebeğe musallat
olan alkarısı, halk arasındaki inanış ve efsanelerde bazen loğusanın yanına, bir
kuş görünümüne bürünerek gelir. Bazı bölge insanların inancına göre al, ko-
caman bir kuştur ve “al kuşu” olarak ifade edilirken bu kuşun musallat olduğu
insanlara yaptığı da “kuş boğması” adıyla bilinmektedir. Al kuşu, eve girerken,
ağız açık olan bir su kabı bulur, bu suyun içerisine bir boncuk atar, attığı sırada
çevreye bir ışık saçılır. Bu ışıktan faydalanan al kuşu loğusanın yanındaki be-
beğin üzerine basarak onu öldürür. Birisi kuşun suya attığı boncuğu görüp su-
dan çıkarırsa, kuş kaçamaz ve çevrede onu görenler onu yakalar. Çukurova
bölgesinde, bu inanışla ilgili olarak şöyle bir efsane yer almaktadır: “Loğusa-
nın bulunduğu odaya, al kuşu gelip de oradaki bir su kabına boncuk atınca
bunu orada bulunan bir adam görüp hemen alır. Boncuk alınca al kuşu, bir
kadın şekline dönüşür, ‘Ne olur beni bırak, benim de eşim çocuğum var!’ diye
buna yalvarmaya başlar. Adam, bir daha, ailesine ve sülalesine dokunmamak
şartıyla boncuğu geri verir.” (Şimşek, 2017: 110).

Belirttiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi halk arasında olağanüstü varlıklar
genellikle kuş şeklinde tasvir edilmektedir. Bunlar, genellikle insanın gü-
cünün yetmediği ve herkesin göremediği varlıklardır.

Türk mitolojisine bakıldığında kutsal kabul edilen kuşlardan hiçbiri leş ye-
meyen kuşlardır, kuşlar asil ve güçlü olmaları yönüyle hep ön plana çıkmıştır.
Türkler hiçbir zaman hazıra konan bir millet olmamıştır, eskiden beri mücade-
leci, güçlü ve kendi işini kendi yapan bir millettir. Dolayısıyla bu özellikleri
kutsal kabul ettiği varlıklar üzerinde de etkili olmuştur. Bu anlayışı başkasının
artığına bakmayan, beğenmediğini beğenmeyen Türk milletinin kültürel bir
yansıması olarak kabul etmek gerekir. Türk halk kültüründe de kuşlar hep
olumlu özellikleriyle yerini almıştır; halk anlatılarında, halk hekimliğinde,
halk inanışlarında uçabilen varlıklar insanlara yararlı olan, şans getiren, şifa
veren yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Türk halk hekimliğinde konuşamayan

ya da geç konuşan çocukların tedavisi için çocuğa bülbül kafesindeki suyu içirmek, kuşun dilini yedirmek, ağzına kuş gagası sokmak, serçe eti yedirmek gibi birçok yõtreme başvurulduğu görölmektedir. El, ayak titremesini sağaltmak için baykuş eti yemek; çarpıntıyı azaltmak için güvercin yüreği yemek halk hekimliğinde kuşların aktif rol aldığıın bir başka kanıtıdır (Akalin, 1993: 67). Kuşlar evcil hayvanlar arasında en yaygın olanıdır, her zaman insanlara dost, arkadaş olmuştur. Gerek farklı renk ve desenlere sahip olmalarıyla gerekse farklı ötüş şekilleriyle insanlarda hayranlık uyandırmaktadır, her birinin sayısız güzel manası ve tesiri bulunmaktadır.

Şamanizm inancının devamı olan kutsal kuşlar bazen bayraklarda, şaman elbiselerinde, bazen de çeşitli tasvirlerde görölmektedir. “Yakut Türkleri göğün direği kabul edilen sıriklar üzerine ağaçtan yapılmış çift başlı kartallar koyarlar ve bu sırikların üzerine merdiven gibi enlemesine ağaçlar çakarlardı. Bu ağaçların sayısı göğün katlarını simgelemek üzere yedi ve dokuz olurdu. Yine şaman, doğmadan önce kuş biçiminde hayat ağacının dallarında olurdu ya da kuşlar gezisi sırasında şamana eşlik ederdi.” (Uslu, 2017: 26-27). Gökyüzüne yolculuğu sırasında şamana eşlik eden hayvanların kuşlar olduğu görölmektedir.

Şamanlar törenlerde farklı tipte hayvanların kılığında elbiseler giymektedirler. Bunlar arasında kuş tipi elbiseler de mevcuttur. Bu tip elbiseler daha çok Türk kültürünün izlerinin göröldüğu Altay ve Sayan Dağları bölgeleridir. Şapakadan elbiseye, hatta ayakkabıya kadar kuş tüyleriyle birçok kıyafet kuş tüyüyle süslenmektedir. Bunlar arasında en çok kullanılanı, kartal kanatları ve kuyruğundaki tüylerdir (Ögel, 2010: 35). Bunun sebebini bu hayvanların gücünü kendi üzerine alma, onların kutsiyetini taşıma amacına bağlamak mümkündür.

Birçok Türk boyunun damgasında kuşlar sembol olarak kullanılmıştır. Bunlardan bazıları İrkit, Kergil, Almat, Köbök boyları Görsel 4’te yer aldığı şekildedir:

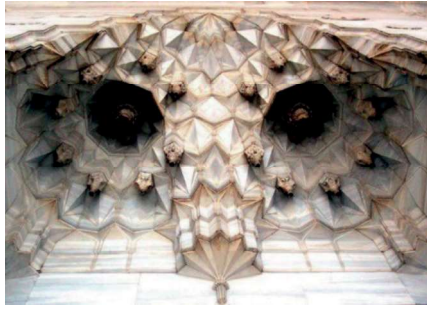
Görsel 4: Türk Boylarının Damgaları (Kalafat-Güven, 2011: 63-73)

Türk boylarının damgalarından günümüze kadar kuşların birçok yerde kuşları sembol olarak seçmesinde bağımsızlığını her şeyden üstün tutma özelliğine sahip bir millet olmaya bağlamak mümkündür. Uçabilen varlıklar hürdür ve

tutsak olmayı kabullenmezler. İstiklal Marşı'nda da belirtildiği üzere hür yaşamış ve hür yaşayacak bir milleti en iyi tanımlayan varlıklar kuşlardır.

Türk mimarisinde ve sanatında da kuş figürlerine sıkça yer verilmiştir. Büyük usta Mimar Sinan birçok eserinde özellikle baykuş figürüne yer vermiştir (Görsel 5). Baykuş, gece görüşünün iyi olmasının yanında bilgeliğin ve erdem-in de sembolü olmuştur.

Erzurum Çifte Minare'de, Divriği Ulu Cami'de, Diyarbakır'da şehri çevreleyen sur kapıları üzerinde, Kayseri'de bulunan Selçuklu mirası Döner Kümbet'te daha birçok mimari yapıda kuş veya çift başlı kartal motifine rastlanmaktadır. Anadolu'da el sanatlarında, halıdan kilime, taş ve ağaç işlemeciliğinde de kuş motifi görülmektedir.

Görse 5: Selimiye Camii baykuş silueti
(<https://tr.interaztv.com>)

Mitolojik anlatılarda evrenin ve insanın yaratılışında etkin bir rol alan, birçok millet tarafından kutsal varlıklar olarak kabul edilen kuşları sahip oldukları özellikleri göz önünde bulundurarak sınıflandırıp günümüze görsel anlamda yansımalarını şu başlıklar altında değerlendirecektir:

Mitolojik anlatılarda evrenin ve insanın yaratılışında etkin bir rol alan, birçok millet tarafından kutsal varlıklar olarak kabul edilen kuşları sahip oldukları özellikleri göz önünde bulundurarak sınıflandırıp günümüze görsel anlamda yansımalarını şu başlıklar altında değerlendirecektir:

3. Olağanüstü Niteliklere Sahip Olanlar

3.1. Küllerinden Doğan, Ölümsüz Anka

Memeli olarak kabul edilen Anka'nın insan diliyle konuştuğu, konakladığı yerlere birkaç tüyünü bıraktığı, kendisine gerek duyulursa bu tüylerin yakılmasıyla iyileştirici gücünü kullanmak için geri geldiği rivayet edilmiştir. Çeşitli efsanelerin ortak noktasına göre Anka kuşu güzel ötüşüyle kendisinin ölüm vaktinin geldiğini belirtir. Ardından kanatlarını birbirine sürterek kıvılcım çıkarıp kendi ateşini yakar. Anka'nın kendisini alevler kaplayınca kadar yaklaşık 1700 yıl yaşar, sonra küllerinden yeni bir yumurta meydana gelir, bu yumurtadan kuş daha bilge olarak doğmaktadır.

Bazı inanışlarda bu kuşun ölümsüz olduğu ve bilgi ağacında bir yuvası olduğu kabul edilir. Anka kuşu, çok büyük bir kuş olarak tarif edilmiştir. Kanatlarını açtığı zaman geniş bir alanı kaplayan, dev bir yumurtası olan, kimi zaman azla kanaat eden, kimi zaman ise çocukları avlayan bir masalsi varlıktır. Genelde ölümsüz bir varlık olarak tasvir edilen Anka kuşu, bir rivayette çocukları avlayıp öldürdüğü için bir peygamberin bedduası ile Allah tarafından helak edilmiştir (Tansü, 2017: 795).

Mitolojinin Anka'yı tasavvufa kazandırdığı sembolik varlıklardan biridir. Eski inanışlara göre Anka sığınak olarak Kaf Dağı'nın kayalarından birini seçerdi. Anka'nın yüzü insan yüzü gibi, tüyleri rengârenk, boyu ise oldukça uzun olarak betimlenmiştir. Anka'nın yaşadığı mekâna Bay Terek veya Bay Kavak adı verilmektedir. Bu mekân göğe kadar yükseldiği düşünülen dünya ağacının zirvesinde yer almaktadır. Sıradan gözün göremediği, gizli olan ne varsa Anka'yla özdeşleştirilir, tasavvufi anlayışta temiz aşkla karşılaştırılarak hakkın gerçeğini ifade eden, manevi bir değeri olan bir kuş olmuştur (Beydili, 2015: 61). Çok yüksek mekânda yaşaması ve Tanrı'ya yakın olması yönüyle manevi bir değer yüklenen Anka, birçok manada yücelik kavramını karşılamaktadır.

Anka, kökeni bakımından İbranicede yer alan anak kelimesinden gelmektedir. Anak sözcüğü hem isim hem de fiil olarak farklı anlamlar taşımaktadır. İsim olarak kullanıldığında gerdanlık, uzun boyunlu dev anlamlarını taşırken; fiil olarak boğmak, boğazı sıkmak, gerdanlık takmak anlamlarına gelmektedir. Birçok efsaneye göre Anka, bir insan gibi düşünme ve konuşma yeteneğine sahiptir. Bununla birlikte hünerli ve bilgilidir. Kendisine danışılan hükümdara veya kahramanlara akıl hocalığı yapar, yön gösterir. Bilgeliğinin yanında kimi zaman bir hekim gibi olur, tüyleriyle yaraları sıvazlayıp onları iyileştirir. Kimsenin ulaşamadığı Kaf Dağı'nı aşabilmek ve oradan göğe yükselebilmek için Anka'ya binmek gerekir. Zülkarneyn de Anka'nın yardımıyla gökyüzüne yükselip yıldızlara ulaşmayı başarmıştır. Bütün bu olumlu yönlerinin yanında Yahudi inançlarında ise Anka'nın, çocukları kapıp boğduğu için Hz. Musa'nın bedduasıyla yok edilmiş ve nesli tükenmiş bir kuş olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple o günden beri Anka'nın yeryüzünde görülmediği düşünülmektedir (Batıslam, 2002: 195-196). Bir insan gibi konuşup düşünebilen Anka, bazen bilgeliğiyle bazen de hastalıklara şifa olması bakımından birçok halk kültüründe önemli yer tutmaktadır.

Farklı kültürlerde farklı isimlerle anılan; Arapların Anka, Farsların Simurg, Türklerin ise Zümrüdüanka dediği ihtişamlı yapısıyla tasvir edilen bu kuşun, Kaf Dağı'nda yaşadığı düşünülmektedir. Birçok halk anlatısında çocukları büyüten anaç yapısıyla görülmektedir. Ölümsüzlük suyunu içtiği için ölümsüz olan, göğün en yüksek yerinde yaşadığına inanılan Zümrüdüanka, sembolik anlamda tanrı ile özdeşleştirilmiştir. Tüylerini verdiği kişilere zor zamanlarında yardımcı olur, ağzının suyunun tedavi edici olduğuna inanılmaktadır. Bazen bütün kuşların bazen de hükümdar veya kahramanların akıl hocası olarak tasavvur edilmektedir. Küllerinden yanıp yeniden doğması, hayatın kırılma noktalarının olabileceğini fakat her zorlukta güçlenerek yeniden hayata devam etmek gerektiğini işaret etmektedir. Güçlü oluşu, çok yüksekte uçup görüş alanının fazla ve hassas olması sebebiyle günümüzde yerli ve millî üretim olan insansız hava aracına (Görsel 6 ve 7) Anka adı verilmiştir.

Görsel 6 : Anka
(<https://www.ssb.gov.tr>)

Görse 7: Anka Gökşungur
(<https://tusas.com/urunler/iha>)

3.2. Koruyucu Ruh: Kartal

Kartallar; diğer uçan yırtıcı kuşlardan daha iri ve daha güçlüdür, kafa yapıları da daha büyüktür. Eğri gagaları, kaslı bacakları ve güçlü pençeleri bulunmaktadır. Eğri gaga yapısı avlarının etlerini söküp almayı sağlarken, kaslı bacakları ve kilitlenebilen pençeleri kendilerinden daha ağır avları bile uçarak taşımalarını sağlamaktadır. Kartalların görme yetenekleri oldukça gelişmiştir. Yüksek irtifalarda uçarlarken keskin gözleriyle yeri tarayarak avlarını hissettirmeden tespit edebilmektedirler. Göz bebeklerinin kafataslarına oranla çok büyük olması, görme yeteneklerinin gelişmiş olmasını sağlamaktadır. Kuşlar arasında en yükseğe uçabilen kuşlar olmaları yönüyle dikkat çekmektedirler.

Türk kültüründe kartalın hem büyüklüğü hem de gökle bütünleşmiş ilgili bir varlık oluşu itibariyle astronomik boyutu da vardır. Hun mezarlarından gün yüzüne çıkarılmış üç kartal resminde bazı astronomik semboller yer almaktadır. Hun mezarlarında bulunmuş bu kabartmada dünya üzerinde dönen, siyah ve beyaz renkli kartallar görülmektedir. Bu kartal kabartmalarının altındaki ay ve yıldızlar gökyüzünü, ters konmuş yıldızlar ise gece ile gündüzü temsil etmektedir. Eski Türk inançlarına göre gece ve gündüz gökyüzünün üzerinde sürekli döner (Kumru, 2017: 401-402). Kartalların siyah ve beyaz renkte olmasını, karanlık ve aydınlık ile ilişkilendirmek mümkündür.

Kartal motifine, eski Türk inanışlarının izlerinin görüldüğü dönemden, İslamiyet'i kabul eden Türk devletlerine ve oradan da günümüze kadar uzanan geniş bir zaman aralığı içerisinde rastlanmaktadır. Mitolojik anlamıyla kartal; Sümer, Hitit, Roma, Bizans, Rus, Alman, Arnavut vb. pek çok millet tarafından paylaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle bir sembolün ait olduğu kültürel bağlamda yeni bir anlam kazandığını söylemek yerinde olacaktır (Sever, 1999: 88).

Türk milletinde kartalın koruyucu bir ruh olduğu, savaş aletlerine ve devlet sembollerine bir motif olarak yansıdığı bilinmektedir. Birçok alanda kullanılan çift başlı kartal figürünün doğunun ve batının hâkimi olma ya da yeryüzünün

ve gökyüzünün temsilcisi kabul edilmesi anlamına geldiği gibi eski Türk devlet yönetimi anlayışında da kurultayda hakanı ve sultanı temsil ettiği söylene-gelmiştir.

Yakut Türklerinin inanışına göre şamanları yeryüzüne getiren kartallardır. Şaman olacak çocuğun ruhu daha o dünyaya gelmeden bir kartal tarafından yenilir. Sonrasında bu kartal güneşli bir günde yeşil bir çayırdaki bazen bir güngen veya çam bazen de bir kayın ağacının üzerine yumurtlar. Yumurtadan çıkan çocuk ağacın altındaki beşiğe düşer ve orada büyümeye devam eder (Kalafat, 2013: 41). Dallara tutunamayarak beşiğe düşen bu çocuk kartal ana olarak isimlendirilmektedir. Bu çocuk zamanla Kara-Kam olarak yeraltına yolculuklar yapabilme yeteneklerini kazanır, 'Kartal Tanrı' veya 'Kartal Ata' olarak isimlendirilir. Kartal Ata yeryüzüne inerek bir kadınla birleşir ve kadın ondan bir çocuk doğurur. Doğan çocuk yeryüzünün ilk ve en büyük şamanı olma vasfını taşır. Kartalın bunları yapmasının nedeni kendi dilini anlayacak bir insana sahip olmak istemesidir. Bu ilk şaman kabul edilen kişinin kartalların dilini bildiği söylenmektedir. Macar şamanlarının soyu da bir kartala kadar uzandığı belirtilmektedir. İlk Macar kralının annesi bir doğandan hamile kaldığı anlatılır. Bu kadın rüyasında bir doğan görür ve bu doğan kadının etrafında dokuz defa uçarak dolaşmış ve ardından rahmine girmiştir. Bir süre sonra kadın hamile olduğunu anlamıştır. Buna benzer sıra dışı olaylar çocuğun doğumunda da yaşanmıştır. Kartal soyuna dayandırılan başka bir anlatıya göre Kırgız boyunun bir soy anası da gece çadırına gelen ve ardından karnına giren bir doğandan hamile kalmıştır (Uslu, 2017: 265). Kartaldan türeme anlayışı kartalın dişil olarak düşünüldüğünü ve anaç bir yapısının olduğunu göstermektedir. Bir milletin kökenini kartala dayandırma sebebini kartalların güçlü ve en yüksekte uçabilen kuşlar olmasıyla açıklamak mümkündür.

Şamanın göğe yükselirken kullandığı dünya ağacında kuşlar ve tepesinde kartal vardır. Şamanlar ilk atalarının kartal olduğuna inanırlar. Kartal gökyüzü tanrısının, güneşin sembolüdür. Günümüzde Kazakistan'ın bayrağında görsel 8'de yer aldığı gibi güneşle kartalın bir arada olduğu görülmektedir, iki önemli güç bir aradadır, kâinatın önemli ısı ve ışık kaynağı olan güneşi kanatlarıyla kapsayacak ihtişamlı bir kartal yer almaktadır.

Orta Asya'daki Türk kabileleri kartala "gökyüzü kuşu veya semavi kuş" adını verir, güç sembolü olarak görmektedir. Çift başlı kartal ise "Bürküt, Mer-küt ve Öksökö" gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. Yakut, Altay, Kazak, Kırgız, Başkurt halk kültürlerinde eski şaman törenlerinde kartal önemli bir unsurdur. toplayan elbiseler kutsal kabul edilmektedir. Şamanın yaka kısmında metal çift başlı kartal figürü bulunur. İkili düşünme sistemine Şamanlar ayinlerde kartal

Görsel 8: Kazakistan bayrağı (<https://en.wikipedia.org>)

nın ayinlerinde şamanlar büyülerine başlarken Tanrı Ülgen'in oğlu Karakuş'tan yardım isterler. Karakuş kara kartal olarak da bilinir. Kartal, Tanrı'nın ulağı olarak kabul edilir. Yakutlar için kartalı yaralamak çok büyük günahdır, çünkü inançlarına göre karların ve buzların erimesi, ilkbaharın gelmesi gibi birçok doğa olayı kartalların kanatlarını sallamasına bağlıdır. Kartal bir defa kanatlarını sallarsa buzlar erimeye başlar, ikinci defa sallarsa ilkbahar gelir. Eğer bir kartal yanlışlıkla ölürse onu kayın ağacı kabuğuna sarar ve şamanların ölümlere yaptığı gibi özel bir kerevetin üzerine veya bir ağaca defnedirler (Bilgili, 2019: 89-94). Kartalların iki başlı olarak tasviri hayatın iyi ve kötü yönlerini sembolize etmektedir. Ayrıca kartalın iki başı doğu ile batının hâkimiyetini de işaret etmektedir. Geniş kanatlı olan kuşlar tanrısal güce sahiptir. Gökte süzülüp uçarlar ve yeryüzündekileri korurlar. Kartal gözünü kırpmadan güneşe bakabilen bir kuş olduğundan ateşi bile alt edeceğine inanılır. Hızlı kapıp aniden çok yükselebilmek özelliğinden dolayı yıldırımla; uzun yaşamasından dolayı sağlık ile özdeşleştirilir. Türk mitolojisinde kartal ağacı, ağaç da kartalı korur. Selçuklu bayrağında yer alan çift başlı kartal (Görsel 9), gücü temsil eden bu kuşun önemini bir kez daha kanıtlar niteliktedir. Doğu ile batının hâkimi olmak anlamı da taşımaktadır. Günümüzde de Arnavutluk bayrağında (Görsel 10) çift başlı kartal figürü yer almaktadır.

Kartal simgesel anlamda geçmişten günümüze önemini devam ettirmektedir. Görsel 11'de yer aldığı üzere Türk Hava Kuvvetlerine ait yerli uçağımıza

Görsel 9: Selçuklu bayrağı (<https://en.wikipedia.org>)

Görsel 10: Arnavutluk bayrağı (<https://en.wikipedia.org>)

Görsel 11: Barış Kartalı (<http://www.ssb.gov.tr>)

“Barış Kartalı” adı verilmiştir. Barış sözü ile genellikle güvercin anımsanırken gücü, özgürlüğü ve asilliği sembolize ettiğinden kartal tercih edilmiştir.

3.3. Ruh Göçürücü: Tulpar

Hayatının büyük bir bölümünü at sırtında yaşayarak geçiren bir topluluğun insanların gözünde, at kavramı ve Türklük bilinci birbirini tamamlamaktadır. Atın uğur getireceğine inanılmaktadır. Atın kuyruğunu kesmek matem işareti sayılmıştır. Atlar, ruhlar dünyasıyla bağlantıda bir araç olarak düşünülmüştür. Ölenlerin ruhunu atların öbür dünyaya götürdüklerine inanılmıştır (Beydili, 2015: 72). Şamanizm’de Gök Tanrı’ya sunulan en önemli kurban attr. Şamanlar, dinî törenlerde yaptığı sembolik anlamdaki gök yolculuğunda binek olarak atı kullanır. Atlar “Ruh göçürücü” olarak da bilinmektedirler (Kalafat, 2013: 94). Kültürümüzde bu denli önemli bir hayvan olarak kabul gören at, farklı şekillerde Türk mitolojisi içinde yerini almıştır. Anlatılarda adı geçen, olağanüstü özelliklere sahip at türleri şöyle gruplandırılmıştır:

- . **Tulpar** : Uçan at
- . **Yılmaya** : Kanatlı at
- . **Ciren** : Konuşan atlar (Kayçı Ceren ve Kamçı Ceren)
- . **Burşun** : İkiz atlar (Ak Burşun ve Kök Burşun)

Manas destanında iki yüz kadar at adı yer alır. Manas’ın atının adı Akkula, Köroğlu’nun ki Kırat’tır (Uslu, 2017: 193-194).

Kuş olmadığı hâlde kanatlı olması, uçabilmesi sebebiyle konu içerisinde değerlendirilen ve göğe ait kanatlı varlıklar arasında olan Tulpar tek renk olmak üzere beyaz veya kara bir at olarak tasvir edilmektedir. Tanrı tarafından kahramana zor zamanlarında yardımcı olması için yaratılmıştır. Bunlar geçmişe damgasını vuran savaşçıların bindiği, rüzgârı bile geçecek hıza sahip ef-sanevi atlardır. Birçok inanışa göre Tulpar’ın kanatlarını hiç kimse göremez, eğer birisi kanatlarını görürse o kişinin yok olacağına inanılmaktadır. Tulpar kanatlarını sadece karanlıkta ve çok uzun mesafeleri aşacağı zaman açar. Her

yeri, her şeyi bilmesi ve görmesi onun kutsal bir varlık olarak tasavvur edildiğinin göstergesidir. Zaten binek olarak kullanılıp kahramanın en büyük yardımcısı olan atlara kanat eklenip uçuş özelliğinin eklenmesi gücünü bir kat daha artırmaktadır.

Kazakistan ve Moğolistan devlet armalarında (Görsel 12 ve 13) Tulpar motifi yer alır. Asalet ve güç sembolü olarak yer aldıklarını söylemek mümkündür.

Görsel 12: Kazakistan Devlet Arması
(<https://en.wikipedia.org>)

Görsel 13: Moğolistan Devlet Arması
(<https://en.wikipedia.org>)

Bütün bu özellikleriyle Tulpar, Yunan mitolojisinde uçan at olarak bilinen Pegasus'la (Görsel 15) benzer özellikler göstermektedir. İslamiyet döneminde de peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav)'i Miraç olayında gökyüzüne uçuran at "Burak"ın (Görsel 14) da burada anılması gerekmektedir. Bunlar da kanatlı ve kutsal kabul edilen atlardır.

Görsel 14: Burak
(<https://en.wikipedia.org>)

Görsel 15: Pegasus
(<https://en.wikipedia.org>)

Günümüzde yerli üretim olan tanklardan birinde (Görsel 16) bu isim kullanılmıştır. Her türlü arazi şartında gidebilen bu araca karanlıkta bile gidebilen, uzun mesafe yol alan ve rüzgârdan hızlı giden efsanevi atın ismi verilerek gelecek nesillere aktarımı sağlanmıştır.

Görsel 16: Tulpar (<https://www.ssb.gov.tr>) Hükümdarlık Alameti Olanlar

4. Hükümdarlık Alameti Olanlar

4.1. Hükümdarlık Arması: Doğan

Sırtında ve kanatlarında bulunan tüyler kül rengi, karnında bulunan tüyler beyaz renktir. Göğsüyle yanları kahverengi ve siyah çizgilerle doludur. Çene şeridinde bulunan siyah tondaki renk onu diğer kuşlardan ayıran en belirgin özelliğidir.

Oğuz boylarının ongunları yani kutsal sembolleri arasında *doğan* türlerine yer verilmiştir. Hun hükümdarı Attila'nın kalkanı üzerinde de bir doğan resmi bulunmaktadır. Bu aynı zamanda onun hükümdarlık arması olarak kullandığı bir işarettir. Macarlar bu kuşu "Turul" şeklinde ifade etmektedir. Türkçe karşılığı ise "Toğrul" dur. Attila'nın bu arması daha sonraki dönemlerde Macarlar arasında da kullanılmaya devam etmiştir. Yalnız Macar toğrullarının başında ayrıca bir de taç da bulunmaktadır. Macarlar bu armayı yanlarından ayırmıştır (Ögel, 2010: 592). Hükümdarlık belirtisi olan bu arma üzerindeki doğan aynı zamanda güç ve hız alameti olarak düşünülmektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde birçok yerde doğan yer almaktadır. Deli Dumrul hikâyesinde Azrail ile Deli Dumrul arasındaki mücadelede kuşlar oldukça etkin rol almıştır. Azrail'e kafa tutan Deli Dumrul kılıcını eline alıp Azrail'e çalmaya hamle kılar. Azrail bir güvercin olup pencereden uçup gider. Deli Dumrul güvercin olup uçan Azrail'i bulması için doğanını eline alıp ardına düşer (Ergin, 2014: 127-128).

Kanlı Koca Oğlu, Kan Turalı hikâyesinde Kan Turalı, Selcen Hatun'la sözleşmesinde doğan geçmektedir:

"Destursuzca düşmana girmek bizim ilde ayıp olur

Bre yürü

Doğan kuş olarak uçayım mı?

Sakalınla boğazından tutayım mı?" (Ergin, 2014: 154).

Doğanlar yuvalarını genellikle, sarp kayalıkların kenarına bazen de terk edilmiş yuvalara kurarlar. Özel kanat yapısına sahip olan bu kuşlar uçarken çok yüksek bir hıza ulaşmaktadır. Havada uçan en hızlı kanatlılar arasında kabul edilen doğanlar, avlarına kilitlenip hız almaya başladıklarında, ilk önce kanatlarını aşağı yukarı çırpıp hızlarını arttırmaları, sonra hedefe doğru alçalmaya başladıklarında kanat çırpışını bırakıp kendilerini boşlukta salarak kanatlarını arkaya iter ve göğü yararcasına aşağıya inerler. Yırtıcı ve güçlü kuşlar arasında olması sebebiyle mitolojik anlamda ön plandadırlar. Eski Türkler; avcılığı, günlük hayatlarının bir parçası olarak görmekteydi, beslenme ve ekonomileri yarı yarıya avcılığa dayanmaktaydı. Türk beyleri yeri ve zamanı geldiğinde özellikle, belli amaçlarla avlanmışlardır. Türk topluluklarında beylerin yanında ava giderken (Görsel 17) avcı kuşlar olması sebebiyle mutlaka yanında doğanları da bulunmaktadır.

Görsel 17: Kanuni Sultan Süleyman'ı Doğanıyla Avdayken Gösteren Minyatür (Aydın, 2013: 43)

Görsel 18: Togan (<https://www.ssb.gov.tr>)

4.2. Beylerin Ruhu: Sungur

Sungur (sıngur, sungur) adı verilen Kırgız ellerinde yetişen ve ak cinsi çok makbul olan kuş, tuğruldan biraz daha küçüktür. Türklerde “ak sungur” bey ruhunun timsali ve aynı zamanda hükümdarlık sembolüdür. Manas Destanı’nda da Manas’ın Ak Kula adlı atı, sungur anlamına gelen Ak Şumkar adlı avcı kuşu ve Ala Taygan adlı av tazısı vardır. Bu üç hayvan, Manas’a o kadar bağlıdır ki Manas öldüğünde bunlar mezarının başında ağlayarak yas tutarlar (Aydın, 2013: 28). Bu kuşun bazen rengiyle birlikte anılıp Aksungur, Karasungur, Sungurca, Sungurcuk, Alpsungur, Sungur Alp ve Kök Sungur gibi çeşitli şekillerde adlandırıldığı da görülmektedir.

Sungur, doğana benzeyen yırtıcı ve avcı bir kuştur. Büyük, geniş gövdeli bir kuş olan sungur, Türk edebiyatının köşe taşı kabul edilen Dede Korkut hikâyelerinde de geçmektedir. Oğuz boyları arasında avcılık önemli ve kutsal

kabul edilir. Ava giden Oğuz beyleri yırtıcı ve güçlü olan sungur kuşundan yararlanır. Salur Kazan'ın esir olup oğlu Uruz'un onu kurtardığı hikâyede Kazan Bey şöyle ifade etmektedir:

“... ”

Akça yünlü on bin koyununu gezdirmeye

Ak sungur kuşunun erkeğine bir köküm var

Alaca ördek kara kazını uçurmaya

Kudretli Oğuz elinde bir oğlum var Uruz adlı (Ergin, 2014: 221)

Hikâyeden alınan bu bölümden de görüldüğü üzere sungur kuşu kahramanlığı ve gücü ifade etmede sembol olarak kullanılmıştır. Sungur dışında alaca ördek, kara kaz yer verilen diğer kuşlardır. Birçok yırtıcı ve güçlü kuşun isminde olduğu gibi günümüz İHA'larından birine (Görsel 19) Aksungur ismi verilmiştir.

Görsel 19: Anka Aksungur
(<https://tusas.com/urunler/iha>)

5. Güzellik Sembolü Olanlar

5.1. Cennet Kuşu: Hüma (Umay)

Türkçede “Humay” veya “Hüma” kuşu olarak ifade edilen, Hz. Peygamber'in hadislerinde ve İslami edebiyatta geçen cennet kuşu olarak bilinmektedir. Birçok masalda Zümrüdüanka ile Hüma birbiri ile karıştırılmıştır. Cennette oturan bu kuş zaman zaman uçarak yedi kat göğün üzerine çıkar, felekler ve burçlar arasında dolaşır hatta Tanrı'ya kadar gidip gelen bir kuş olarak da anlatılmıştır. Birçok anlayışta Hüma kuşunun ulaşamayacağı yer yoktur ve erişilemeyecek yüksekliklerin sembolüdür. İslamiyet'te Allah'ın belli bir mekânı yoktur; çünkü Allah her yerdedir. Bu durumu ifade etmek için Hüma kuşu, Allah ile ilişkilendirilmiştir. Türkler Hüma kuşunu “Kumay” kuşu olarak da belirtmektedir. Bütün bu özelliklerinin yanında güzellik kavramı tanımlanırken de akla gelen isim olmuştur. İran edebiyatında yer alan İsfendiyar'ın kız kardeşinde olduğu gibi birçok güzel kıza isim olarak verilmiştir (Ögel, 2010: 108-109). Erişilmez yüksekliklerin ve güzellik kavramlarının ifadesine karşılık olarak Hüma kuşunu söylemek mümkündür.

Hüma, kuzgun büyüklüğünde, ayakları bulunmayan, başı yeşil, kanat uçları siyah olan bir kuştur. Kemik ile beslendiği söylenir. Ayrıca havada yumurtladığı, yavrusunu da havada yumurtadan çıkardığı ve onu kanatları altında koruduğu, başka kuşları incitmediği, onu öldürenin kırk gün içinde öleceğine inanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu kuş bazen yere kırk arşın yaklaşır. O esnada gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin ya padişah ya da zengin olacağına inanılır (Ceylan, 2015: 18). Hüma, her ne kadar yırtıcı kuşlar arasında değerlendirilmese ve daha çok güzellik yönüyle ön planda olsa da kemik ile beslenmesi, diğer kuşları incitmemesi onun güçlü ve büyük bir kuş olduğunu göstermektedir. Ayrıca gölgesinin üzerine düştüğü kişiye baht, şans getirmesi onun devlet kuşu olarak anımsanmasını sağlamaktadır. Saim Sakaoğlu'nun derlediği Gümmüşhane ve Bayburt masalları arasında "Gençlikte mi Kocalıkta mı, Çoban Ahmet, Gül ile Sinaver" adlı masal metinlerinde devlet kuşu üç kez uçurulur (Sakaoğlu, 2002: 343,422,451). Bu kuş kimin başına konarsa o kişi memleketin yeni padişahı olarak kabul edilir. Benzer şekilde birçok masal metninde geçen, uçurulup başına konduğu kişinin halk tarafından padişah olarak kabul edilmesini sağlayan bu kuşun şans, talih getiren Hüma olduğunu söylemek mümkündür.

Hüma kelimesinin Farsça karşılığı devlet kuşu, saadet ve kutluluk anlamlarına gelmektedir, Arapçadaki karşılığı ise "Bulah"tır. Devlet kuşu, cennet kuşu, talih kuşu adlarıyla da bilinir (Batıslam, 2002: 187). Divan edebiyatının birçok şiirine, alegorik eserlerinin hemen hepsine girmiş mitolojik bir kuştur. Sevgilinin güzelliği ulaşılmamasının güç olması, eşi benzerinin olmaması sebebiyle sevgili, Hüma kuşuna benzetilmiştir.

Hüma'nın Yakutlar arasında Umay ya da İmı adıyla anılıp talih kuşu olarak düşünüldüğü bilinmektedir. Şans getirdiğine inanılan bu kuşun Anka ya da Zümrüdüanka ile benzeyen yönleri bulunmaktadır (Çoruhlu, 2000: 132). Devlet kuşu olarak anılan Hüma'nın adındaki devlet sözcüğü tanrı vergisi, iyi kısmet, baht ve talih anlamı içermektedir. Kut sözü de aynı anlamı taşımaktadır. Kutadgu Bilig'de de bu anlamda kullanılmıştır. Göktürkler döneminde devlet kuşunun Tanrı'yla kul arasında bir aracı olduğuna inanılmaktadır (Beydili, 2015: 171).

Hem İslamiyet öncesinde hem de İslami dönemde Türk boyları arasında görülen ve Huma/Kumay, Humay/Huma gibi isimlerle ifade edilen bu kuş cömertliğin, cesaretin, kudretin, egemenliğin iyiliğin, güzelliğin, dostluğun, barışın, huzurun kimi zaman aracı olurken kimi zaman da kaynağı olduğuna inanılmıştır. Bu sebeple Hüma kuşu Türk kültür ve medeniyeti içerisinde sözlü ve yazılı kaynaklarında, sanat eserlerinde çok kullanılan bir motif olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Kül Tigin'e ait olduğu düşünülen heykel başındaki ongunun da Hüma kuşu olduğu belirtilmektedir. Göktürklerde de birçok şeyin sembolü olarak Hüma kuşunun kullanıldığı düşünülmektedir (Kalafat, 2013: 37). Kültigin'in başında Hüma kuşu bulunan tasvirini (Görsel 21) hükümdarlık sembolü olarak düşünmek mümkündür, bu kuş kimin başına konarsa hükümdar olacağı anlayışını da desteklemektedir. Ayrıca alında veya baş üzerinde yer alan kuş figürü, o kişinin koruyucu ruhu olarak da düşünülebilir. Baht, şans, devlet kavramlarını çağrıştıran Hüma kuşu, Görsel 20'de görüldüğü gibi Özbekistan devlet armasında da güneşi dahi kapsayan güçlü kanatlarıyla sembol olarak kullanılmıştır, ülkesinin temsili bayrağını geniş kanatları altına alarak onu koruma vazifesini üstlenmiş bir bekçi gibi görülmektedir. Armada yer alan güneş ve kuş unsurlarının gökyüzü ile ilgili olması kutsiyet yüklediğinin göstergesi olarak düşünülmektedir.

Görsel 20: Özbekistan devlet arması
(<https://en.wikipedia.org>)

Görsel 21: Kül Tigin büstü
(Tansü, 2017: 801)

5.2. Sadakat Sahibi: Turna

Bütün Türk lehçe ve ağızlarında “turna/durna” olarak isimlendirilen bu kuş; leylek büyüklüğünde, uzun bacaklara sahip, zarif boyunlu, parlak ve duru güzel gözlü göçmen bir su kuşudur. Tepesi, kanatlarının ucu, boynunun bir bölümü kara renktedir. Turnanın başının arka tarafında geriye doğru sarkan bir zülfü; kanatlarında göz alıcı, mavi, kırmızı ve yeşil tüyler vardır. Sıcak memleketlerde yaşamayı seven, genellikle kurak ovalarda, nehir vadilerinde, göllerde ve bataklık yerlerde görülen turna, üreme döneminde iki yumurta yumurtlar. Bu yumurtaların renkleri mavimsi, çilli, karışıktır. Eşler, kuluçka zamanı yuvayı nöbetleşe beklerler ve yuvalarına sahip çıkarak yaklaşan yabancıya saldırırlar, ortalama 10-15 yıl yaşarlar. Eşi ölen turna eşinin ardından yedi yıl bekler ve başka bir turna ile çiftleşmez. Bu özellikleriyle turnalar; sevgide bağlılık, dostlukta sadakat ve vefanın en güzel örneklerini oluştururlar.

Turna, halk kültüründe mübarek, akıllı, her hareketi doğru olan mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içinde olur. İnsanların yeryüzünde yaptıkları fena hareketlerden etkilenecek zaman zaman yollarını şaşırırlar.

Turnanın öldürülmesi Alevi inancında olduğu gibi birçok inanışta da günahıdır. Turnayı öldüren kişinin ailesine veya kendisine mutlaka bir felâket veya ölüm geleceğine inanılmaktadır. Turna, Anadolu’da “kız-güzellik” sembolüdür. Turnanın unsurlarından olan tel, süs olmasının yanında uğura da işaretir. Başına turna teli takılan geline uğur getireceği düşünülen bu kuş, bereketin ve refahın da sembolüdür. Turnanın konduğu tarlanın bereketli olacağına ve o topraktan bol ürün elde edileceğine inanılmaktadır.

Turna, Alevi ve Bektaşî şiirinde haber anlamına gelen bir motiftir. Sevgiliden haber getiren ya da ona haber ulaştıran bir araçtır. Telli turna birçok türküde sevgilinin diyarına selam götürür, ondan selam getirir. Bununla birlikte sesi de güzeldir, sesinin güzelliğini ise Hazreti Ali’den almış olduğuna inanılmaktadır.

Turnalar, sabahları gün doğarken ve akşamları gün batarken iki kez olmak üzere su yüzeyinde âdeta dans ederler. Bu dans “turnabarı”nın ve Mevlevî ayinlerindeki semahın ortaya çıkış noktasıdır. Alevi inancında düzenlenen törenlerde “cem” zamanı zâkirler nefes ve bir dua okurlar. Bu nefeslerden biri de “turna semâ” olarak adlandırılmaktadır.

Don değiştirme konusunda en çok karşımıza çıkan kuşlardan bir tanesi turnadır. Özellikle evliyalara dair anlatılan menakıpnamelerde karşımıza çıkmaktadır. Turna donuna girdiği bilinen evliyalardan bir tanesi ve en önemlisi Ahmed Yesevi’dir. İnanışlara göre Ahmed Yesevi turna donuna girerek kendisine gelen Horasan erenlerini karşılamıştır.

Güzelliği, zarafeti, rengi ile edebî metinlerde yerini alan turna, teli ile de gelinlerin süsü olmuştur. Ulak olup haber de ulaştırma vasfı da mevcuttur. Turnanın en önemli özelliklerinden biri de Alevi-Bektaşî inancındaki “don değiştirme” hadisesidir. Bu anlayışta turna donuna girmek; ölmeden evvel ölmek, arınmak, ebedileşmek anlamlarına gelir. Turna motif olarak kaçıışı ve kurtuluşu da sembolize etmektedir (Süme, 2019: 180-181).

Orta Asya’da yaşayan Türkler arasında ise turna, bahar aylarında gelen, kış aylarında giden kuşlardandır. Haberci özelliği de taşımasından dolayı bazı boylar arasında Tanrı’nın elçisi gibi görülmüştür. Tanrının elçisi oluşu, haber getirip iletişim kurması gibi özelliklerinin yanında zarafetiyle dikkat çeken turna günümüzde Türk Silahlı Kuvvetlerinin korkusuz hedef uçaklarından birine (Görsel 22) ismini vermiştir

Görsel 22: Tuna (<https://www.ssb.gov.tr>)

Sonuç

Mitolojide üç önemli katman vardır: Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Evrende birçok varlığın karşıtıyla birlikte yaratıldığı görülmektedir. Gök ve yer kavramları da bu bağlamda hep bir arada kullanılarak, insan ikisinin eşleşmesinden doğan bir varlık olarak düşünülmüştür. Birçok mitolojik anlayışta gökyüzünün her şeyden önce var olduğu düşüncesi yaygındır. Evrenin başlangıcında hiçbir şey yokken yaratıldığı düşünülen gökyüzü kutsal görülmüş, ona dua edilmiş, kurbanlar sunulmuş, farklı sembolik anlamlar yüklenmiştir. Tanrının veya tanrıların yaşadığı yer olarak yorumlanmıştır.

Göğe ulaşip orada uçabilen varlıkların da aynı değerde olduğu düşünülmüştür. Bu varlıklar tanrı ile insan arasında iletişim aracı olmuştur. Hatta kartal, Anka gibi kuşlar doğrudan tanrı ile özdeşleştirilmiştir. Bazıları hükümdarlık sembolü olarak görülürken bazıları ise şamanın yardımcı ruhu olarak görülmüştür. Ölümsüz olduğuna inanılan Anka, sembolik anlamda Tanrı ile özdeşleştirilmiştir. Türklerde kartalın koruyucu bir ruh olma özelliği taşıdığı, savaş aletlerinin üzerine ve devlet sembollerine yansıdığı bilinmektedir. Şamanlar ilk atalarının kartal olduğuna inanmaktadırlar. Kartal gökyüzü Tanrı'sının, güneşin sembolü olarak görülürken devlet kuşu olarak bilinen Hüma kuşunun da tanrıyla kul arasında bir aracı olduğuna inanılmaktadır. Böylesine kutsallaştırılan bu varlıklara zarar verilmesi kabul görmeyecek bir davranış olup birçok milletçe kartal, turna gibi kuşların avlanması, etinin yenilmesi dahi yasaklanmıştır.

Varlıkların hepsinin insanların ulaşamayacağı yüksek yerlerde ve Tanrı'ya yakın yerlerde yaşadığı, bu yüzden hemen hepsinin kutsal kabul edildiği görülmüştür. İncelenen mitolojik kuşların sıradan olmadığı, hepsinin fiziki olarak güçlü ve ihtişamlı olup olağanüstü özelliklere sahip oldukları tespit edilmiştir. Böylesine güçler addedilmesi varlığa olan inancı ve değeri artırmıştır.

Türkler eskiden beri avcılık ile uğraşmışlardır. Avı aynı zamanda bir savaş taklidi veya savaş eğitimi gibi görmüşlerdir. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı padişahları da büyük sürekle avları düzenlemişlerdir. Avcı kuşları kullanıp av yapma şekli Türk devletlerinde sıkça görülmektedir. Minyatürlerde padişahların at üstünde avcı konumunda elinde kartal, doğan, sungur gibi avcı

kuşlarla resmedildiği görülmektedir. Bu da at ile kuşun Türk toplulukları arasındaki değerini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Kanatlı varlıkların ölen kişinin ruhunu gökyüzüne taşıdığı düşüncesi birçok milletlerde rastlanılan inanç özelliğidir. Tulpar “ruh göçürücü” olarak betimlenir. Turna bazı Türk topluluklarında ilk ata olarak kabul edilmesinin yanında halk arasında güzellik, dişilik kavramlarını da sembolize etmektedir. Anka'nın tüyleriyle yaralar sıvazlanınca yaralar iyileşir, tüyleri birbirine sürtülünce zor durumda olanlara yardım eder, ağzının suyunun ise tedavi edici özelliği vardır.

İncelenen varlıklardan birçoğunun mimaride, bayrak veya armalarda sembol olarak kullanılıp etkisinin geçmişten günümüze kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Güç sembolü olan kartalın Arnavutluk ve Kazakistan bayraklarında; Hüma kuşunun Özbekistan devlet armasında sembol olarak kullanıldığı bu varlıklara mitolojik anlamlarının etkisiyle şimdi de değer verildiğinin göstergesidir.

Göğe ait uçabilen mitolojik varlıklar arasından en çok dikkati çekenler seçilerek değerlendirilmiştir. Geçmişten günümüze bu varlıkların yansımaları tespit edilmiştir. Bu varlıklar daha çok sahip oldukları güçleri yönüyle günümüzde yüksek teknolojiyle üretilmiş yerli ve millî savunma sistemlerine isim verilmesi hususunda ilham kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

Akalın, L. Sami (1993), *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ersa Matbaası.

Aydın, Yusuf Alperen (2013), “Osmanlı Dönemi ve Öncesinde Avcı Kuşlardan Sungur Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Dergisi*, S. 57: s. 25-44.

Batıslam, H. Dilek (2002), “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka, Simurg”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, s. 185-208.

Bayat, Fuzuli (2007), *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I*, İstanbul: Ötüken.

Beydili, Celal (2015), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayınları.

Bilgili, Nuray (2017), *Türk Mitolojisi/Türklerde Yaratılış ve Evren Tasarımı*, Ankara: Kripto Kitaplar Yayınları.

Bilgili, Nuray (2019), *Gök Tanrının Gölgesi: Şaman/Türklerde Şamanizm*, Ankara: Kripto Kitaplar Yayınları.

Ceylan, Ömür (2015); *Kuşlar Divanı-Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul, Kapı Yayınları.

Çoruhlu, Yaşar (2000), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Ergin, Muharrem (2008), *Orhun Âbideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergin, Muharrem (2014), *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.

Ergin, Muharrem (2018), *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kalafat, Yaşar ve İ.M.V. Noyan Güven, (2011), “Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler”, *Arış Dergisi*, S. 6: s. 60-75.

Kalafat, Yaşar (2013), *Türk Halk İnanmalarından Hayvan Üslubu'nda Mitolojik Devridayım -I-*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kıyak, Abdülkadir (2010), “Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 3, C 3, S 6, s. 211-222.

Kumru, Coşkun (2017), “Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi”, I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Türklerin Dünyası Enstitüsü, 11-14 Mayıs 2017, Antalya.

Ögel, Bahaeddin (1995), *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sever, Mustafa (1999), “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, *Milli Folklor*, Yıl: 11, S. 42: s. 83-88.

Süme, Gülda Çetindağ (2019), *Alıp Manaş'ın Sembolik Serüveni*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Şanlı, Mahir (2019), *Evren Yaratılış ve Köken Mitleri*, İstanbul: Ötügen Yayınları.

Şimşek, Esmâ (2017), “Türk Kültüründe ‘Alkarısı’ İnancı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. V, S. 12: s. 99-105.

Şimşek, Esmâ (2019), “‘Azrail’ İnancının Türk Halk Kültürüne Yansımaları”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. VIII, S. 18: s. 11-26.

Tansü, Yunus Emre ve B. Güvenç (2017), “Mitolojik Kuşlar Üzerine Düşünceler (Phoenix, Garuda, Simurg, Karakuş, Anka)”, (Ed. Yunus Emre Tansü-Mehmet Biçici), *Doç. Dr. Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı Eserleri ve Armağanı*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, 783-806.

Tanyu, Hikmet, (1980), *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Uslu, Bahattin (2017), *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Kamer Yayınları.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

Görsel 2: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

Görsel 3: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

Görsel 4: Kalafat, Yaşar ve İ.M.V. Noyan Güven, (2011), “Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu’ya Dair Bazı Tespitler”, *Ariş Dergisi*, S. 6: s. 60-75.

Görsel 5: <https://tr.interaztv.com/society/311408> (Erişim Tarihi: 20.02.2020)

Görsel 6: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

Görsel 7: <https://tusas.com/urunler/iha> (Erişim Tarihi: 23.02.2020)

Görsel 8: https://en.wikipedia.org/wiki/Flag_of_Kazakhstan (Erişim Tarihi: 28.02.2020)

Görsel 9: https://en.wikipedia.org/wiki/Seljuq_dynasty (Erişim Tarihi: 28.02.2020)

Görsel 10: https://en.wikipedia.org/wiki/Flag_of_Albania (Erişim Tarihi: 28.02.2020)

Görsel 11: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

Görsel 12: https://en.wikipedia.org/wiki/Emblem_of_Kazakistan (Erişim T. 28.02.2020)

Görsel 13: https://en.wikipedia.org/wiki/Emblem_of_Mongolia (Erişim Tarihi: 28.02.2020)

Görsel 14: <https://en.wikipedia.org/wiki/Buraq> (Erişim Tarihi: 29.02.2020)

Görsel 15: <https://en.wikipedia.org/wiki/Pegasus> (Erişim Tarihi: 29.02.2020)

Görsel 16: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

Görsel 17: Aydın, Yusuf Alperen (2013), “Osmanlı Dönemi ve Öncesinde Avcı Kuşlardan Sungur Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Dergisi*, S. 57: s. 25-44.

Görsel 18: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

Görsel 19: <https://tusas.com/urunler/iha> (Erişim Tarihi: 23.02.2020)

Görsel 20: https://en.wikipedia.org/wiki/Emblem_of_Uzbekistan (Erişim T. (29.02.2020)

Görsel 21: Tansü, Yunus Emre ve B. Güvenç (2017), “Mitolojik Kuşlar Üzerine Düşünceler (Phoenix, Garuda, Simurg, Karakuş, Anka)”, (Ed. Yunus Emre Tansü-Mehmet Biçici), *Doç. Dr. Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı Eserleri ve Armağanı*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, 783-806.

Görsel 22: <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)